

ЉИЉАНА ГРЧИЋ
МИРКО ГРЧИЋ*

ТРАДИЦИОНАЛНО СЕОСКО НЕИМАРСТВО У КУЛТУРНОМ ПЕЈЗАЖУ МАЧВЕ, ПОСАВИНЕ И ПОЦЕРИНЕ

„Треба бити загладан у свет,
али укореоен у баштини“
Народна изрека

Садржај: Културни пејзаж Мачве, Поцерине и Посавине (западна Србија) брзо се трансформише и мења под утицајем урбанизације села. Пред нашим очима нестају вредни објекти културне баштине овога краја, који су грађени по мери човека из прошлих времена. Сагледавање културних вредности ових објеката, њихово очување и заштита представљају основ духовног идентитета и развоја туристичке привреде.

Кључне речи: Мачва, Поцерина, културни пејзаж, традиционална архитектура, сеоски туризам, културно наслеђе.

Abstract: Cultural landscape of Macva, Pocerina and Posavina (western parts of Serbia) is transforming during the process of village urbanization. Within our sight, valuable and old objects of cultural inheritance are disappearing. Perception of cultural values of these objects, their preservation and protection are the fundament of mental identity as well as tourist development.

Key words: Macva, Pocerina, cultural landscape, traditional architecture, rural tourism, cultural heritage.

Увод

Циљ овога рада је да укаже на значај неких објеката у културном пејзажу Мачве, Посавине и Поцерине. Они су носиоци информација и сазнања о животу, култури и обичајима у овом делу Србије, и као такви могу бити туристички валоризовани. Најочљивији сегмент материјалне културе на селу је станиште руралног домаћинства, сеоска кућа са окућницом. Она има своју причу, у којој открива живот и потребе сељака свога доба, и репрезентује карактер природне средине и менталитет човека и домаћина Мачве, Поцерине и Посавине. Та стара, изгубљена и заборављена сеоска кућа, данас је привлачна за туристе из града, који желе да осете топлину дома, присност и удобност, дах поднебља и дух прохујалих времена.

Сеоска кућа

Кућа је најмања јединица сеоског насеља. Она је и културни објекат који је изложен еволуцији и променама како у погледу конструктивних решења тако и у

---

* Мр Љиљана Грчић, дипл. географ, Београд

Др Мирко Грчић, редовни професор, Географски факултет Београд, Студентски трг 3/3, Београд

Рад представља резултате истраживање пројекта 146010 које финансира Министарство науке Републике Србије.

погледу распореда унутрашњих просторија и покућства (Цвијић Ј., 1966). Развој сеоске куће у Мачви, Поцерини и Посавини ишао је еволутивно, почев од једноделних до тро- или четвороделних структура. По Б. Којићу, познатом истраживачу генезе и физиономије нашег села, фазе развоја сеоске куће поклапају се са веком једне генерације. Сваки наследник био је дужан да изгради нову кућу која је по величини, материјалу и просторној организацији требало да буде боља од претходне (Којић Б., 1958). Та развојна линија довела је до стандардизације у типологији кућа. Преображај и развој куће у Мачви може се са сигурношћу пратити од краја XVIII века, када је била једноделна плетара облепљена благом, затим брвнара, па дашчара, шеперача, кућа у јапији (грађи) од ћерпича и зиданица (Нешковић В., 1989).

Како су изгледале сеоске куће у проучаваном подручју до XVIII века, има мало података. Један енглески путописац из 1738. године вели "српске куће су обичне колибе, чији се кров једва диже од земље". С. Ј. Поповић оставио је опис кућа у Србији почетком XVIII века. Пошто је Србија била обрасла густим храстовим шумама, оне су по селима већином прављене од дрвета, камена и ћерпича (Станчић А., 1951). Постоје подаци да су у овом крају у турско време постојале брвнаре, али до данас ни једна није сачувана. О изгледу села Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине крајем XVIII века можемо судити на основу извештаја аустријског официра Перетића, који је 1784. године путовао по северозападној Србији. Села су обично била окружена густом храстовом и буковом шумом или шипражјем. Становништво је живело у кућама од дрвета, обично плетара, које су у појединим селима представљале само бедне колибе (Пантелић Д., 1936).

Белешке о изгледу села оставио је и Вук С. Караџић. По њему, у Србији, почетком XIX века, осим по која кућа у Мачви, Посавини и Подунављу, ретко се могла видети кућа са димњаком. Он наводи да су 1827. године, села од Шапца до Уба била, нека поред пута, нека подаље од пута, али да су "сва била више налик нашим (пречанским) салашима него селима: куће стоје без реда, једна од друге удаљена мањим или већим растојањем, које шљивак, воћњак, њива или шума причињава" (Стефановић – Караџић В., 1827). Опис мачванске куће с почетка XIX века дао је књижевник Јанко Веселиновић: "Ту на тој крчевини, видела се кућица са потребним стајама за смештај кућевних потреба. Око сваке кућице био је засађен воћњак било од шљива, било од јабука. Те су кућице биле врло просте, тек толико за то да човек има где заклонити главу од кише и зла времена" (Веселиновић Ј., 1979).

У доба кнеза Милоша свака је породица градила себи колибу у шуми, далеко од главних путева. Тако је "1836. године неколико кућа у Мајуру код Шапца било заузело толико простора, што би за 200 кућа доста било, и то све због тога што су растурене по Китогу, и где је ко хетео крчио је себи баштине (Стефановић – Караџић В., 1827). У писму кнезу Милошу од 27. јануара 1836. године, Лазар Теодоровић пише за село Равањ у Мачви, у које се доселило "Крајишника, Јадрана, Прекодринца и Сремаца више од 90 кућа" да му се становници "пружају на све стране и толико места заузимају с колибама својим под грмовима у шуми као сваки скорашњи насељеници" (Ђорђевић, 1946). Кнез Милош је још 1820. године издао „општу заповест...да се сваки из шуме у село дигне“. У Мачви су дрвене куће на „врндељима“ (трупци са дрвеном осовином) воловима превлачене у шор (Рајичић М., 1974).

Најзначајнији и најраспрострањенији тип у читавој западној Србији представља кућа позната под називом „осаћанка“ (по мајсторима из Осага – источна Босна), која опет има свог претходника у „динарској брвнари“ (Петровић Б., 2000). Осаћанка се проширила у подрињско-шумадијским крајевима нарочито средином XIX века. У писаним изворима помињу се мајстори Осаћани у Србији 1823. године (Ђорђевић Т., 1925). Тип куће осаћанке углавном је имао троделну просторну

организацију – дневни простор („кућа“) и две собе. „Кућа“ је била простор у коме се налазило огњиште и одвијао породични живот (Хасанбеговић Р., 1964). „Уз огњиште се у доколици седи, договара о пословима, а у дугим зимским вечерима испредају приче и уз гусле опевају догађаји урезани у народно памћење“ (Финдрук Р., 1998). Једну такву сцену приказао је Феликс Каниц у поцерском селу Десићу (Каниц Ф., 1904).

У појединим деловима овог подручја уместо брвнаре осаћанке имамо појаву полубрвнаре. Крчењем шума дрво постаје дефицитаран материјал, па се куће праве делом у дрвету, а делом као чатмаре. „Кућа“ са огњиштем увек је у делу објекта који је изграђен од брвана, док су собе у делу од чатме са конструктивним бондрук системом (Петровић Б., 2000).

У другој половини XIX века у селима Поцерине и Посавотамнаве се праве куће од храстовог дрвета и блата, шеперуше или међуграђом више одељења прекривене шиндром (шиндра је цепано липово дрво) или црепом. Куће су савременије и веће а на прозорима провидна хартија, која се зове пенцерија, и дрвени капци. Таквих старих кућа у селу било је све до седамдесетих година XX века. Све тако прављене куће у селу имале су двоја улазна врата, југ – север или исток – запад (друга врата су служила увек за бежање од Турака). Оба два улаза су била у одељењу које није имало таваницу и називало се „кућа“, у коме је увек било огњиште са веригама, на њима бакарни котао, ватраљ, преклад и сацак. Под у кући био је од набијене земље (Мијаиловић Б., 2001).

Више података о спољњем изгледу и унутрашњем распореду српског газдинства у Поцерини налазимо у путопису Ф. Каница из 1888. године. Он пише да се кућа, као седиште кућног старешине издваја величином и бољим начином градње. "Она је упадљиво средиште, око кога се групишу одвојене кућице ожењених чланова породице, Кућа старешине је саграђена обично од дрвета и ћерпића, бело окречена и осим велике кухиње има још две или три собе, од којих је једна гостинска" (Каниц Ф., 1991).

Руски истраживач Павел Аполоновић Ровински у путопису "Записи о Србији 1868 – 1869.", оставио је обилну грађу о градњи и изгледу кућа у Мачви, у другој половини XIX века: "Прво што пада уочи јесу ограде испред кућа и непостојање прозора према улици, а ако их и има, онда су с дрвеним решеткама... Решетке на прозорима подсећају само на прошло време, када су владали Турци... То су узроци да куће нису непосредно уз улицу и скривају се иза ограда направљених од цепаница, које су постављене усправно, једна уз другу, и међусобно су чврсто повезане. Кућа је сва од глине. Од дрвета се раде само костури на угловима и средином се поставе стубови, који се повезују пречкама, а простор међу њима испуњавају тесане мотке, међусобно укрштене. Између њих се стављају тање тесане летве или пруће, и све се то замазује глином. Одогго на стропу формира се мрежа греда и летава, а изнад тога се ставља слама, или, чешће кукурузовина. Тај кров је врло дебео и висок, тако да мале куће и амбарчићи изгледају као гомиле сламе. (Ровински П. А., 1994). У збијеним селима куће покривене сламом (кровином) и шиндром лако је захватао пожар. Због тога се издаје наредба да се куће даском и ћерамидом покривају (Рајичић М., 1974).

Осамдесетих година XIX века, у Мачви, старије куће обично су "шиндралије или дашчаре, с високим крововима, испод којих прави струк кућа изгледа као оно у кошнице од лета доле до замље. У новије време, у Мачви, почели су људи градити некакве нове куће које покривају црепом, али је и у ових кров здепаост, нешто претрпан, те зграда изгледа као какава животиња под неким големим товаром. Иначе су куће, као станови, доста уредне. У прозорима су стаклена окна, негде се виђа и цвећа; у собама имају патоси, често кревети, и уопште је намештаја више" (Милићевић Ђ. М., 1876).

При крају XIX и почетком XX века, куће у Поцерини и Мачви почеле су се зидати циглом и покривати црепом. Те куће нису имале два улаза као оне старе. Имале су више соба а највеће одељење било је оцаклија, која је служила за разне прославе, свадбе, славе када су верски празници као Божић, Ускрс и други. После Другог светског рата граде се куће на "Г" или на "квадрат" а од осамдесетих година XX века на спрат.

Нове сеоске куће и пратећи објекти данас се граде од бетона, блокова, опека и других савремених материјала. У функционалном смислу можемо идентификовати три начина градње сеоске куће (Рибар М., Димић Г., 2005):

- по угледу на постојеће узоре у свом или другом месту;
- по сопственој концепцији власника, и
- по пројектима, најчешће типским.

Крајем XX и почетком XXI века, у проучаваном подручју све чешће се сусрећу куће, па чак и читави делови насеља, ни сеоске ни градске, већ један архитектонски хибрид, са разуђеним формама, мозаичним плочицама и лепршавим фасадама са различитим мотивима, па чак и фрескама. Посао око осликавања и украшавања фасада поверава се познатим мајсторима. По томе су карактеристична ромска насеља "Бугарине" у Волујцу, "Беч" у Мачванском Причиновићу и "Беверли Хилс" у Липолисту.

Привредне зграде

При организацији дворишта постоји одређено правило при лоцирању куће и помоћних (привредних) зграда. Кућа је била увек централни објекат у организацији дворишта. Распоред осталих објеката зависио је од страна света у односу на кућу. Супротно еволуцији куће, привредне зграде су се развијале споро и неуједначено. За разлику од Мачве, у Поцерини се још увек у знатнијем броју налазе традиционалне форме разноврсних привредних зграда. У погледу унутрашњег распореда привредних зграда на окућници, све до данас остало је правило да су углавном *спремишне зграде* у којима се чувају храна и друге вредније ствари (вајат, млекар, пивница, магаза, чардак, амбар, качара, фуруна, пушница) увек близу куће.

У другој половини XIX века, П. А. Ровински је у Дреновцу записао: "Улазимо у прво двориште на које смо наишли. Оно је велико и испуњено мањим кућицама и амбарчићима. То је цело сеоце: три кућице, четири амбарчића, у којима се такође живи, ако се не рачунају и амбарчићи на стубовима у којима се држи храна, и неколико подрума и грађевиница за домаће животиње" (Ровински, П. А., 1994). Структуру мачванског дворишта у другој половини XX века, упечатљиво је описао Милић од Мачве: "Очево двориште је било јако живописно, што је карактеристика Мачве и целог Дриносавља. Иза складно ушаране куће, низали су се као бисери на ђердану: мечар (млекар), вајат, амбар са магазином, пољска вуруна (фуруна), кокошињац, па кошара (штала), плевњаци, насрани и обори за овце и свиње" (Станковић М., 1985).

Вајат се појавио у другој половини XIX века. Он је увек имао двојаку функцију: да служи као стамбена и спремишна зграда. Каниц је 1888. године у Десићу забележио: "Оскудније уређене одвојене кућице, вајати, без огњишта и пећи, имају од намештаја обично само лежај за брачне парове, а у њих се смешта и све оно што они сами за свој рачун привреде; заједничке залихе, алат, стока, итд. чувају се у оставама и оборима који припадају целој кући. Оставе су квадратног облика или округле, а направљене су већином од преплетених грана или трске и подигнуте, као вигвами, на дирече да би оно што је у њима било заштићено од стоке која се слободно креће по дворишту" (Каниц Ф., 1991).

Вајат Карића у Слеччевићу, с почетка XX века, изграђен је "од шепера, са стрмим кровом, на четири воде, земљаним подом, једним вратима и без прозора. Ту никада нијеложена ватра, а опремљен је био креветом од дрвета и сандуком за спремање разних хаљетака и тканина" (Нешковић В., 1989). У Матијевићу, у вајату се спавало лети. Вајат је "грађен од дрвета, нема темеља и таванице, стоји на четири камена, покривен је шиндром" (Мијаиловић Б., 2001). Временом вајат је мењао своју намену. Не мењајући облик и величину, функција вајата, током времена свела се само на смештајну. "Вајат, бела зграда, зидана између грађе, био је место у коме је отац остваривао своје мајсторске снове. Правио је главчине за колске точкове, шараге, лотре и ждрепчанике за таљиге, или издубљивао мајци дрвене карлице, наћве и копање за кајмак и сир" (Станковић М., 1985). У Поцерини под вајатом се подразумева мања зграда с једним одељењем од тесаних дебелих дасака ("брвана"). У Црној бари је уређен за туристичке посете *вајат Хајдук Станка*, главног јунака истоименог романа Јанка Веселиновића.

Чардак служи као остава за чување кукуруза у клипу. Величина чардака обично зависи од величине имања. Прави се од од летава, да ваздух стално струји и суши кукуруз. Правоугаоне је основе. Редовно је одигнут од земље на дрвеним или зиданим стубовима. Сусреће се у својим старим формама заједно са новим облицима који у доњем делу имају собу за становање.

Млечар (млекар), био је одмах уз кућу и служио је за справљање млечних производа. Грађен је од храстових талпина. У њему је разливано млеко у дрвеним карлицама и копањима и свлачен кајмак који је изношен на пијацу.

Амбар с магазом, је правоугаоне основе био дрвена до пола, а зидана од пола зграда, издељена на мање просторе "ока" – велика и мала, у облику каквих боксова, у којима је била класирана пшеница после вршидбе. Према запису Милића од Мачве у амбару се држао хлеб, поређан на дугој и углачаној од силне употребе дасци. У овој просторији од дебелих храстових брвана, лети жене су просејавале брашно и месиле хлеб. У магази (која је под истим кровом са амбаром) држана је ракија и вино, које је домаћин сам производио. У њој су окачене на таванске греде, у гроздовима, висиле тикве, натеге, вргови и врчеви за вађење и пијење ракије, вина и водљике, јабуковаче и крушковаче, измешених са нискама љутих папарика, главица лука, амова и ждрепчаника. На неравном глиненом поду налазили су се земљани ћупови са туршијом, каце и бурад са ракијом, вином и водљиком. У углу стајала је обично широка каца са купусом (Станковић М., 1985).

Пивнице су служиле за смештај вина, ракије и алата за обрађивање винограда. Припадају више прошлости него садашњости. Биле су карактеристични за поцерину, нарочито за села чије се становништво бавило винадарством (Румска, Варна, Букор, Десић, Џуљковић, Бела Река, Радовашница, Добрић).

Фуруна је хлебна пећ, која се зида од цигле са правоугаоном или кружном основом. Старије фуруне су биле зидане од ћерпича (непечена цигла са плевом) и покривене бибер црепом. Простор испред пећи у облику собице коришћен је за припремање печеница, хлеба и лепиња.

Пушница је мала и једноставна зграда које се користила за сушење меса у Мачви и шљива у Поцерини.

Сењак се прави у новије време, нарочито у Поцерини, и служи за смештај сена.

У задњем делу дворишта налазило се низ сточарских зграда: наслан, штала, торови за овце и свиње, кокошарник "кочак".

Наслан је најстарије и најпримитивније склониште за стоку. Некада је служио за боравак стоке и лети и зими. Нешто удаљеније од наслана, налази се *обор* за ситну стоку. То је у ствари мањи простор ограђен грубо тесаним даскама и кољем чији су

доњи крајеви пободени у земљу, а горњи повезани "поплетом" од прућа. У њему стока може слободно да се креће.

Кошара је најстарија сточарска зграда, која се јавља одмах после наслана. Састоји се само од дрвета и кровине. Служи за смештај рогате марве. Пред кошарама за овце које су мањих димензија, налази се ограђен мањи простор звани обор или стан.

Штала "зиданица" од опеке је релативно новија сточарска зграда. У доњем делу смештена је крупна стока, а на тавану – сточна храна. Задњих година за гајење говеда намењених тржишту меса и млека, граде се модерне фарме.

Свињац је најраспрострањенија привредна зграда, првобитно грађен од "прошћа", затим од ћерпича. Данас већина домаћинстава у Мачви гради за тов свиња пространа "ранила" од опеке и бетона.

Традиционалне сезонске куће

Мачванске "колебе" су омање зграде ван насеља, на њивама, које су првобитно служиле као склоништа у сезони пољопривредних радова, а касније за држање стоке у току летњих месеци. У време Првог и Другог светског рата колебе су биле погодна места за пружање помоћи српским војницима. У Мачви колебе су биле многобројне, разбацане по потесима, прилично удаљене од села. Било их је на десетине у Засавици, Равњу, Ноћају, Клењу, Салашу Ноћајском, Бадовинцима, Прњавору, Липолисту, Штитару, Табановићу, Мачванском Причиновићу, Глушцима, крај Дрине и Саве, и на церским косама на Грабовцу, Кумовцу, изнад Беле Реке, Петковице... Често су се око њих налазиле и друге пољопривредне зграде – штале и торови за стоку, воћњаци и баште, гумна и бунари. У њима су понекад становали појединци, па и целе породице – "колебари", који су тамо чували стоку или обрађивали њиве. Многе колебе у Мачви биле су настањене преко целе године. Из задружних домаћинстава по једна ужа породица је преко целе године "колебарила", богатија домаћинства су код колебе држала слугу, инокосна домаћинства су послом сваког дана одлазила до колебе, а понегде су се у "колебарее" повлачили старији родитељи, остављајући код куће своје млађе.

На дринским адама "на обронцима шума прављене су *колибе плетеруше*. Свака од ових колиба имала је обично две просторије, кухињу са огњиштем или шпоретом и просторију за спавање... Плетеруша је прављена побијањем дрвених колчева у земљу, оплетених провенулим врбовим прућем. Када се плетена леса довољно осуши, зидови колибе се облепљују блатом помешаним са пшеничном плевом". Поред колиба плетеруша, зидане су и *колибе од ћерпича*, тј. цигле прављене од блата и плеве а потом сушене на Сунцу. Оне су биле топлије и нешто удобније од плетеруша, али их је набујала Дрина за време високог водостаја често рушила или влажила да су биле дуже време неупотребљиве. Колибе су обично имале две просторије, које су биле оскудно опремљене. Поред колиба подизани су дрвени обори за ситну стоку, свиње и овце, и понеки наслан за говеда. Колебари су се водом снабдевали из бунара на ћерам. Крајем лета и почетком јесени, када „у њивама приспевају пурењаци и бундеве, у баштама око колиба патлиџан, купус, паприка, кромпир, лук, а у шуми – лешници, ораси, шљиве, јабуке крушке, а после кише гљиве и шкрипци, овде је бујао живот“ (Миловановић М. Д., 2004)

Мачванске "усамљене" колебе су чест мотив у литератури, јер за њих се обично везују детињство и пријатна сећања. Колеба се врло често јавља и као предмет сликарске и књижевне инспирације. Највећи мачвански сликар, Милић од Мачве у својој Повјесници пише да је 1956. године провео "три чудесно лепа месеца", сликајући у колиби у потесу Накућиште у селу Белотић. Боравак у Накућишту, у "рају

свога детињства", најпресудније је утицао на његово "сликарско рађање". У књизи "Испод стреје дедине колибе" сликарка С. Шефер се враћа у свет детињства, откривајући читав "микрокосмос" мачванског села у Липолисту (Ракић – Шефер, 2006).

Објекти за снабдевање водом

Бунари су до скоро служили за снабдевање становништва пијаћом водом. И данас може се пронаћи још по који мајстор - нурија, који се бави копањем бунара за воду, којих је све мање по селима Мачве. Надземни делови бунара су зидани и ограђивани опсегом и сантрачом, чија лепота је зависила од имовног стања домаћинства, а са унутрашње стране су подзиђивани - да се не би обрушавали. У зависности од начина захватања воде, у Мачви и Посавотамнави постоје две типа бунара: на ђерам и на чекрк.

Бунари на ђерам на врху имају две ракле, кроз које је постављена дугачка греда – ђермуша, на чијем једном крају виси мотка на коју је прикачена кофа (ведро) за хватање воде, а на другом - камен. Тежина камена мора бити једнака тежини кофе (ведра) на супротној страни мотке, изнад бунара, тако да и дете може дохватити кофу и захватити воду из бунара. *М. Д. Миловановић*, каже да су колебе на дринским адама имале "плитке бунаре за воду, са нахереним ђермовима и издубљеним дрвеним коритима за напајање стоке, који су тако заокруживали целину пејзажа ових колебарских дворишта ограђених плетеним врбовим прућем, лесом". С обзиром да су данас у Мачви бунари на ђерам веома ретки, треба сачувати од заборава и њихов стари систем грађења.

Бунари на чекрк у надземном делу имају кућицу покривену настрешницом. Вода се захвата помоћу чекрка, на коме је намотано уже, на чијем крају се налази кофа. Данас су веома су распрострањени у Посавотамнави и Поцерини.

Долапи су служили за напајање баштенских усева у северној Мачви и Шабачкој Посавини. Ф. Каниц је 1888. године на свом путовању иза Орида наишао на многе баште са изврсним уређајима за наводњавање. Као и на целом европском истоку, и ту су Бугари били учитељи; тада их је било још неколико на Сави. У селима која су позната по гајењу поврћа, свако домаћинство је имало долап а нека и по два – три. Тако је у селу Раденковић, почетком XX века, у атару Врбовац, дуж Засавице преко три километра био такозвани "*Шор долапа*", најстаријих машина за наводњавање које су покретали коњи. Нигде није било толико мајстора кадрих да направе долап, као у селу Раденковићу, у северној Мачви (Бата Вићентић Колар, Станимир Филиповић, Мића Турудић, Радован Перишић и многи други) (Миловановић М. Д., 2004).

О долапима половином XX века има много података захваљујући теренским проучавањима В. Радовановића, у насељима Шабачке Посавине и Поцерине непосредно после Другог светског рата (1947-1949. године). Он наводи да их има на стотине у Посавини, у долини реке Добраве, највише у Мрђеновцу, Орашцу, Риђакама, Вучевици, Кујавици, Предворици, Жабару, Вукошићу, Накучанима, Великој Врањској. У Мрђеновцу, у коме је развијено повртарство, исти аутор наводи да "има око 88 долапа укупно, већина их је на реци Добрави (око 70); на Сави има 6 долапа". У селу Орашцу, "долапи су већином на Добрави, има их бар 50". На краку Добраве "Старача" према Миокусу, "на њој 25 долапа и још нешто више, даље наниже". Њих су увели Бугари још у XIX веку, који су дошли као баштовани и населили се прво у Орашац и Мрђеновац. Долапи су прављени на "сланице" за плитке, и на "кофе" за дубље воде. Долапи на Добрави били су на "сланице". Пошто је ниско земљиште, имали су мање "коло", два до четири метра (за кофе треба веће коло). Од воденог кола - на изливу сланица, одводе се благим нагибом према башти дашчани

"левкови", преко сова, на главне "јаруге", из којих вода, преко споредних, истиче у "лешке", на поједине "суре" По конструкцији могу бити хоризонтални и вертикални. Покретали су их обично крава или коњ. Долапи су натапали површине величине обично 20 – 60 ари. Долап са извора Змајевац у Великој Врањској, "стално је наводњавао башту од једног хектара" (Радовановић В., 1994).

Данас нема више долапа, за наводњавање се користе моторне пумпе. Од многобројних долапа, нарочито на реци Добрави, ни један није сачуван, нити заштићен. Узгред да напоменемо, да је долап на реци Буну у Мостару, једна од туристичких атракција овог града.

Објекти за прераду жита

Воденице и парни млинови, као и долапи, били су веома распрострањени у подручју Мачве, Поцерине и Посавотамнаве.

Воденице су се развиле из једноставних направа од два камена, од којих је горњи, који има рупу за жито, окретан ручно. Таква направа се у овим крајевима назива жрвањ. Задржала се до XIX века и служила је за кућне потребе. Савршенији облик уређаја за млевење жита јесте млин *сувача*, чије је каменове окретала вучна стока. Крајем 19. и почетком XX века у живописним и привлачним пределима поред Дрине и Саве и њихових притока, биле су многобројне воденице за млевење кукурузног и пшеничног жита. Помињу се разне врсте воденица. Према начину градње постојале су "*кладаре*" (које стоје на кладама), воденице са једним колом (точком) – "*лопатаре*". Према месту градње, разликовале су се "*дринке*" (воденице на Дрини) и "*совуље*" на Сави код Бановог поља и вероватно најједноставније воденице – "*поточаре*". Осим воденица "лопатара", бројне су биле и сеоске воденице "поточаре" на Добрави, Белој Реци, Думачи итд.

Старе воденице биле су брвнаре, имале су и по неколико "витлова". Вода је покретала витла, која су посредством вретена колутала воденичко камење. Помељари су догонили товаре житарица да их прекрупе, ујарме или самељу у брашно. Воденичари су узимали за „ујам“ одређени део брашна, "исполцем" од вреће. Због великих трошкова, људи су се удруживали и заједнички градили једну воденицу. Такве воденице се називају *ортачке*. Заједничке воденице се називају још и *поредовничке или редовничке*, јер су власници по утврђеном реду млели жито на воденици (Раденковић Љ., 2005).

Половином XX века ретка су била села у Мачви, Шабачкој Посавини и Поцерини, која нису имала "своју" воденицу. Крајем XIX и почетком XX века било их је и више, али је подизањем парних и касније електричних млинова њихов број знатно опао. У поједим селима постојали су читави комплекси воденица. М. В. Радовановић нам је оставио драгоцене податке о воденицама у Шабачкој Посавини и Поцерини. По њему, само на "обали провској код Камичка – укупно 7 воденица ради". Веће количине воде и погодни природни падови извора "Врело", испод Бежанца (идући Јаловику), подстицали су људе из Скупљена да подигну већи број воденица са ваљарицама "9 воденица и 9 ваљарица", које су служиле за ваљање сукна. Исти аутор наводи у селу Румска 12 воденица: пет воденица на Церкуши, на изворишном краку Руштанске реке тј. на главном изворишном краку Добраве; 2 воденица на Јањином потоку, левом изворишном краку Руштанске реке; 2 воденице на главној Руштанској реци. Воденице су градили самоуки мајстори (у најпознатије спадају мајстори из Мрђеновца) (Радовановић В., 1994).

Дринске воденице су биле најбројније у насељима Прњавор, Бадовинци, Црна Бара. На Дрини су постојале воденице "кладаре". Оваквих воденица је било у Прњавору, највише на месту званом "Купусара". Називале су се "кладаре", јер су им

чамци били издубљени од огромних храстових стабала. Уз обалу су се налазила два чамца, а са друге стране водених крила један. Пошто су ове воденице биле несигурне, постављане су уз саму обалу. У њих се нису смели остављати цакови, јер је претила опасност да се потопе. Радиле су и такозване "лопатаре" воденице са по два пара камења. Оне су доста простране, са посебном собом за помеларе. Пошто је Дрина при ушћу мирнија, то су на том делу постављане воденице за финије брашно, тзв. мељаву (Рајичић М., 1974). У Мачви је било на десетине дринских воденица до пред Други светски рат. Током рата многе воденице су попаљене, а касније су их заменили модерни млинови. Од великог броја дринских воденица у Бадовинцима и Црној Бари, неке су усамљено стајале у приобаљу Дрине и седамдесетих година XX века.

Савских воденица било је неколико десетина – у Равњу, Засавици, на провској обали код Камичка, у Мрђеновцу, изнад ушћа Добраве у Саву, које су представљале опасност за безбедност пловидбе Савом. Јер, када је ниска вода воденичари се "навозе" према средини реке, на матицу, како би им млинови радили што боље на брзој води. Међутим, они су тада угрожавали пловидбу бродова, јер смањују ширину ионако узаног пловног пута, из којег се повлаче у последњим тренуцима. Забележени су судари реморкера са воденицама и њихово потапање (Дукић Д., 1970). До 1970. године, постојао је комплекс савских воденица "совуља" између Бановог брода (Баново Поље) Босута и Равња, у северној Мачви. И на малим речицама у Мачви – Битви, Јерезу, Јовачи, Батру, Засавици, постојале су воденице. На пример, на Битви су некад постојале 4 воденице – једна у Дубљу и три код села Глушци (Миловановић М. Д., 2004).

Воденица није био обичан објекат на води где се мелело жито, већ као митски простор, има важно место у симболичком систему културе у Србији. У Мачви, Шабачкој Посавини и Поцерини забележене су многе занимљиве приче везане за догађаје у воденици, које имају митолошку основу. Данас у овом крају ретке су воденице које би могле да се уреде као етнолошко – туристичка знаменитост, да нова поколења виде како се некад у овом крају водена снага непосредно користила. Развој туризма налаже и потребу да се реконструишу неке воденице као туристички експонати, галерије, етноцелине или угоститељски објекти. У Мостару су на пример, од старих воденица направљена три егзотична ресторана (Стари млин", "Матео" и "Млиница") са пријатним ентеријером, што би могло и у овим крајевима да се уради.

Парни млинови такође су реткост. Парни млин "Станић" у Табановићу из друге половине XIX века, реновиран је 2007. године и адаптиран за сликарску галерију, која ће бити укључена у туристичку понуду општине Шабац.

Примерци народног градитељства

Етнопаркови су музеји на отвореном у којима су целовито представљена насеља, грађевински, стамбени и привредни објекти традиционалног неимарства. Њихове модификације су обично сеоска кућа и двориште. Музеји у слободном простору, предмет су интересовања туриста, можда и више него што је то појава код музеја у класичном смислу (Павловић, 2001). Главне туристичке функције ту су сазнајна, образовна, забавна, а у извесном степену – одмор, рекреација.

Етно парк Мачве у Совљаку

Совљак је мачванско село, 5 км од Богатића у правцу Црне Баре. Етно парк у Совљаку формиран је 1971. године на површини од 2 хектара, по пројекту М. Јевтића. Према прихваћеној концепцији цео простор етнопарка треба да представља "музеј под ведрим небом" у коме се аутентично приказује изворна народна архитектура са

целокупном унутрашњом опремом и производима народне радиности, уметничког и привредног карактера, као и свим предметима везаним за свакодневни живот на селу. Етно парк је место где у новије време свраћа све више ђачких екскурзија, домаћих и страних туриста, да би упознали оно што је репрезентативно у мачванској традиционалној култури.

Садржај етнопарка чине примерци старе руралне архитектуре тј. 10 типских грађевина, које представљају мачванску кућу са окућницом. У мачванском дворишту се налазе одабрани и пренети објекти народног градитељства из околних села, какви су били распрострањени у прошлом веку у овом крају: стара мачванска кућа, са четири одељења и сунчаним сатом, вајат, млечар, пољска фуруна за печење хлеба, пивница – качара, штала, свињац, чардак, магаза, амбар. У централном делу старог мачванског дворишта је кућа "осаћанка", стара више од 100 година, а последњи пут реновирана 1992. године. У пространом дворишту, са две стогодишње липе, око куће су постављене споредне зграде, по традиционалном распореду. У кући од четири одељења, две собе и предворје опремљени су оригиналним покућством. Средишње одељење уређено је као музејски простор, са примерцима мачванске одеће и покућства (Јевтић М., Васиљевић М., 1979).

Ентеријер ових објекта такође је аутентичан. Кућа и остале зграде у дворишту опремљене су инвентаром, онаквим каквим су га оставили стари Мачвани. Постављени су углавном на некадашњим темељима тих зграда. Ова историјско-етнографска целина музеолошки је опремљена тако да представља амбијент сеоске патријархалне породице у Мачви из времена Јанка Веселиновића. Зато је "кућа"-велика просторија са огњиштем, где се углавном одвијао породични живот, опремљена оригиналним предметима из Мачве, прикупљеним у суседним селима (стари кревети, синије, ћилими, преслице, разбоји, прегаче...). У великој, гостинској, и малој соби, у којој је боравила породица, изложени су предмети примерени тим амбијентима. Изградњом овог етнопарка сачувани су и заштићени многи предмети народног градитељства, као и облици народног стваралаштва. Тако је осамдесетих година XX века, Скупштина општине Богатић је обуставила извоз осам фијакера у Аустралију, купљених у мачванским селима, ради туристичке атракције. Ова културна добра, која уживају заштиту државе, смештена су у трошне шупе Етнопарка у Совљаку. Они треба да послуже за потребе "мачванске свадбе", која се традиционално организује за време Хајдучких вечери, културно-туристичке манифестације којом се обнављају сећања на време Хајдук Станка, а о коме је приповедао Јанко Веселиновић. У оквиру туристичке манифестације "Хајдучке вечери" организатори су укључили и изложбе мачванских сликара и народне радиности у Етно – парку.

У живописном амбијенту Парка организују се и фолклорне представе и приказивања савремених народних стваралаца. Најпознатији ансамбли песама и игара из Мачве, приказују публици поједине видове аутентичног фолклора, кроз програме који се одвијају под ведрим небом. Празнична сеоска атмосфера, коју дочарава "Мачванска свадба" у оквиру манифестације "Хајдучке вечери" привлачи велики број посетилаца и за туристе представља прилику за упознавање уживо, мачванских уметничких традиција. Ту се сваке године одржава и мајски сусрет песника сељака и ликовна колонија. Унутрашњост куће у етно парку у Совљаку красе и дела сликара из Мачве. Етно парк у Совљаку је огледало прошлости рада и стваралаштва Мачвана.

Према пројекту предвиђено је да се овај комплекс прошири и уреди као три посебне целине:

- Мачванско двориште с краја прошлог века,
- Павиљон мачванских сликара и
- Туристичко угоститељска целина.

Етно парк Посавотамнаве у Владимирцима

Етно парк у Владимирцима, који је основан је осамдесетих година XX века, налази се у центру вароши, иза дворишта Конака. Састоји се из комплетног сеоског дворишта, у коме су смештене јединствене грађевине старе народне архитектуре пренете из околних села - кућа, вајат, магаза и чардак.

Сл. 1. Задужбина С. Чупића у Салашу Ноћајском с почетка XIX в. (док. цркве Св. Георгија)

Сл. 2. Стара сеоска кућа у Мачви (по Б. Којићу)

Сл. 3. Кућа у етно парку у Совљаку

Сл. 4. Кућа у етно парку у Владимирцима

Сл. 5. Карића кућа у Слеччевићу

Сл. 6. Нова кућа у етно стилу у Табановићу

Традиционалне сеоске куће у Мачви, Поцерини и Посавини (Сл. 3-6 фото Љ. Грчић)

Кућа је испуњена старим шкрињама, ћилимима, девојачком спремом. Централно место у кући заузима огњиште. Ова јединствена оаза народног грађевинарства Посавотамнаве, која је ограђена поплетеним плотом, заједно са здањем Конака, дочарава архитектонску слику XIX века у овим крајевима.

Етно парк Поцерине - Ђаковића окућница у селу Накучани

У селу Накучани, у Стројица мали, на брду званом Царић, налази се комплетно сачувано поцерско сеоско домаћинство из 19. века, кога чини 9 аутентичних, готово већ заборављених објеката, под називом "окућница Ђаковића". У дворишту се налазе кућа шеперуша, качара, амбар, млекар, вајат, чардак, пивница са подрумом и наслоном, полубрвнара – получатмара и штала. Најстарији објекат је полубрвнара – получатмара, коју су градили мајстори Осаћани средином XIX века (1840 - 1850). Кућа шеперуша, изграђена од шепера (чатме), подигнута је крајем XIX века. Ова стара кућа са окућницом, старином је припадала породици Ђаковић (која се помиње у попису из 1863. године) а затим је постала власништво породице Грујић. Евидентирана је као непокретно културно добро, које је стављено под заштиту 2006. године .

А. Рашевић сматра да "велико богатство архитектонских објеката смештених на једном месту, у оквиру домаћинства породице Грујић, пружа могућност за њихову ревитализацију и оснивање етно – парка на овом простору" (Рашевић А., 2001). Прва фаза реконструкције завршена је половином 2007. године. Намера је да се ово аутентично двориште Србије 19. века сачува, учини местом окупљања ђака на једнодневним екскурзијама, и као етно парк Поцерине упише у туристичку мапу Србије. Циљ је и да се као дестинација туристички повеже са накучанском црквом, Ашиковим гробом и реком Добравом. То је шанса да се ово село уврсти у туристичку понуду.

Етно кућа у Слеччевићу

Кућа Карића у Слеччевићу има на окућници вајат, млекар, пивницу, магазу и кућерак са хлебном фуруном. Типичан пример је кућа *шеперача*, која се почела градити у Мачви у другој половини XIX века. Саградио ју је 1902. године, самоуки неимар Илија Карић из Слеччевића. Поред старости и складности изгледа, пуну вредност и лепоту овој кући, даје намештај у природној боји дрвета (дрвени кревет, старински орман, клупа душема са наслоном, дрвени сто, греденац).

Кућа са окућницом из Слеччевића је значајан примерак старе руралне архитектуре и аутентичан је споменик народног градитељства с краја XIX и почетком XX века. "Према класификацији Јована Цвијића, она се уклапа у новије типове кућа, које су се појавила у другој половини XIX века. Ова кућа је утолико значајнија, јер је последњи примерак тога градитељства. Карића кућа је аутентични документ који сведочи о начину грађења сеоског станишта, употреби грађевинског материјала и развојној функцији становања" (Нешковић В., 1989).

У Мачви предстоји обнова још две спомен куће у етно стилу. Једна је стара кућа проте Драгутина Туфегџића у Бадовинцима (оца песника Јанка Туфегџића) који је био ожењен Персидом, ћерком Јанка Веселиновића. Друга је "Двор Стојана Чупића" у Салашу Ноћајском, по доста амбициозном пројекту, за коју је камен темељац постављен 2001. године.

Нове сеоске куће у етно-стилу

Модерне грађевине у етностилу такође су туристичка атракција. Примери су етноресторан „Чардак“, у Мајуру, вила „Албедо“ у Варни и „Радован кула“ Милића од

Мачве у Белотићу. Слика наивац Слободан Топаловић из Липолиста, гради "Етно музеј старе Мачве". Урадио је макету некада најстарије куће у Липолисту. Планирао је да од глине уради макету ове куће са окућницом – амбаром, бунаром, стоговима сена, свим пратећим просторијама и стоком. Ретке су комбинације елемената старог и новог, као што су примерци кућа у Табановићу.

Закључак

Објекти традиционалне културе све више улазе у круг туристичке потражње, код нас и у свету. Туристичка атрактивност објеката народног неимарства одређује се њиховом културно-историјском и уметничком вредношћу и доступношћу према местима потражње. Туристи бирају и посећују оне објекте, који одговарају њиховом духовном обогаћивању и ширењу хоризоната. „Потреба конзумирања доживљаја захтева да производ у култури буде трансформисан у производ културног туризма, односно у такав прозвод који ће имати довољан степен атрактивности да привуче туристе“ (Хаџић, 2005).

У савременим условима стара изворна архитектура нашег села у фази је потпуног ишчежавања и уништења. Нестају карактеристични облици и типови кућа, који су доминирали у последња два века. Само ретки појединци, који су свесни вредности и значаја тих објеката, покушавају да спасу што се спасити може. Није сав проблем у томе што остајемо без једног значајног културног фонда у наслеђу, већ и у чињеници да данашња урбанизација руралних подручја добија неслућен замах, а да тај процес није дубље духовно заснован. Наиме, изградња кућа и других објеката на селу добила је садржаје и облике који немају много заједничког ни са потребама корисника, ни са захтевима времена, ни са нашом градитељском традицијом. Уништавање последњих примерака народног неимарства највеће је отуђење од нашег народног духа и његове суштине. У мрежама глобализације народ који изгуби своју културну башину, лако може да изгуби и свој културни идентитет.

Научно-технички прогрес учинио је своје: производња једне земље се практично не разликује од аналогне производње друге земље. У култури једнообразност је недопустива. Успех развоја туризма зависи не само од одговарајуће материјално-техничке базе, одговарајућих општеприхваћених стандарда и потреба, него и од уникалности националног културног наслеђа. Регион који жели постати популаран туристички правац, мора имати уникалне туристичке комплексе и нудити их на туристичком тржишту (Кварталнов В. А., 2002). Објекти националног културног наслеђа морају бити представљени разумно и стваралачки. Развој културних фактора у региону је средство проширивања туристичких ресурса. У многим земљама туризам је укључен у тзв. политику културних односа. Ниво културног развитка може бити искоришћен за стварање повољног имица конкретног региона и целе земље на туристичком тржишту.

ЛИТЕРАТУРА

- Веселиновић, Ј. (1979). *Хајдук Станко*. Београд: Нолит
 Дукић, Д. (1970). Пловидба на Сави. *Географски гласник*, ГДХ, Загреб.
 Ђорђевић, Т. (1925). Архивска грађа за занате и еснафе. *СЕЗб XXXIII*, Београд.
 Јевтић, М. и Васиљевић, М. (1970). *Народни музеј Шабац*. Београд: Туристичка штампа.
 Каниц, Ф. (1991). *Србија – земља и становништво I*, (Јајпциг 1904) Београд.
 Катић, Р. (1967). *Српска медицина од IX до XIX века.*, Београд: Одељење медицинских наука, Посебна издања, књ. CDXV, Књига 21
 Кварталнов, В. А. (2002). *Туризм*. Москва.
 Којић, Б. (1958). *Сеооска архитектура и руризам*. Београд: Грађевинска књига

- Мијаиловић, Б. Љ. (2001). *Шевића кафана*. Београд: Уљарице – Публик
- Милићевић, Ђ. М. (1876). *Кнежевина Србија*. Београд
- Миловановић, М. Д. (2004). Венац од локвања. *Удружење културних стваралаца Републике Србије "Завичај"*, Сремска Митровица.
- Нешковић, В. (1989). Карића кућа у Слепчевићу као пример народног градитељства у Мачви с краја XIX века. *Гласник Етнографског института САНУ*, XXXVIII
- Павловић, С. Д. (2001). *Наша културна добра и туризам*, Београд: Турист. штампа
- Пантелић, Д. (1936). Војногеографски описи Србије пред Кочину Крајину од 1783. и 1784. године. *Споменик СКА*, LXXXII, 64, Београд.
- Петровић, Б. (2000). Реч-две о некадашњој и садашњој градњи кућа на селу. *Ваљевски алманах*, књ. II, Београд.
- Раденковић, Љ. (2005). Воденица у култури Срба. *Братство IX, Друштво "Св. Сава*, Београд.
- Радовановић, В. (1985). Записи из теренских бележница по Шабачкој Посавини. *Годишњак МИАШ*, бр. 18, Шабац.
- Радовановић, В. (1994). *Шабачка Посавина и Поцерина*. Антропогеографска испитивања, Нови Сад.
- Рајчић, М. (1974). *Прњавор I*. Лозница.:НИУ "Радио Подриње"
- Ракић – Шефер, С. (2006). *Испод стреје дедине колибе*. Београд: Дерета
- Рибар, М. и Димић Г. (2005). Традиционална архитектура српског села и перспективе развоја сеоске куће. У: Стаменковић С., Грчић М. (ред.): „Србија и савремени процеси у Европи и свету“. Београд: Географски факултет
- Рашевић, А. (2001). Предлог за заштиту и ревитализацију једног сеоског домаћинства у Поцерини (село Накучани). "Музеум", *Годишњак Народног музеја у Шапцу*
- Ровински, П. А. (1994). *Записи о Србији 1868-1869*. Нови Сад: Матица Српска.
- Станковић, М. (1985). *Повјесница "Милића од Мачве"*. Пирот.
- Станчић, А. (1951). *Стари Београд, Једна слика из 1813. године* (С. Ј. Поповић), 33, Београд.
- Стефановић-Карашић, В. (1969). Географическо-статистичко описаније Србије. „Даница“, *забавник за годину 1827*. (Беч, 1827). Београд: Просвета
- Финдрук, Р. (1998). *Народно немарство*. Сирогојно: Музеј Старо село
- Хаџић, О. и др. (2005). *Културни туризам*. Нови Сад: ПМФ
- Хасанбеговић, Р. (1964). Градска и сеоска кућа. *Гласник Етнографског музеја*, књ. 27
- Цвијић, Ј. (1966). *Балканско полуострво*. Београд.

LJILJANA GRČIĆ
MIRKO GRČIĆ

S u m m a r y

TRADITIONAL RURAL FUNCTION IN CULTURAL LANDSCAPE OF MACVA, POSAVINA AND POCERINA

The aim of this paper is to refer on significance of certain objects in landscape of Macva, Posavina and Pocerina (Western Serbia). Those are information agents of life, culture and customs in this part of Serbia which can be valorized. The most obvious segment of material culture in the village is a seat of rural housing, house with its homestead. It has its own story in which it discovers life and needs of villager and represents character of natural environment as well as householder mentality in Macva, Pocerina and Posavina. That old, lost and forgot rural house, is very attractive for tourists which would like to feel warmth of home, familiarity, cosiness, breath of the climate and breath of the old times. In recent conditions old, source architecture of Serbian village is in the phase of total disappearing. Typical shapes and types of house which were dominated in last two centuries are now disappearing. Construction of houses and other buildings has got new contents and shapes which has no in common with the needs of the users, neither with the time needing or Serbian traditional architecture.